

ภาคผนวก

ไพรีฟ้าข้าไท*

ของ
ขจร สุขพานิช

ในจารึกของพ่อขุนรามคำแหง มีคำอยู่ 2 คำ ที่จารึกไว้ใกล้เคียงกันคือ ไพรีฟ้าหน้าใส และ ไพรีฟ้าข้าไท ความหมายของคำ 2 คำนี้แตกต่างกันมากมาย ถ้าไม่หยุดคิดพิจารณาและให้ความสำคัญขององค์ผู้ให้จารึกที่ปรารภนาจะให้จารึกของพระองค์มีความหมายรักกุม เน้นอนกระจำจั่ง พวกเราอาจจะมองเลยความสำคัญนี้ไปได้

ตำแหน่งที่คำ 2 คำนี้ ปรากฏอยู่ใกล้เคียงกัน คือ ในจารึกวันที่ 1 ตั้งแต่บรรทัด 21 ตลอดไปจนถึงบรรทัดที่ 24 มีคำทั้งหมดในประโยคนี้อยู่ถึง 25 คำ จึงเห็นได้ว่าเป็นประโยคที่ยาวมาก ไม่ว่าจะเป็นจารึกของหลักศิลาใด และเพราะเหตุที่ว่า ประโยคนี้ยาวมาก ความสำคัญที่องค์ผู้ให้จารึกปรารภนาจะบอกเล่าให้เราทั้งหลายทราบ จึงอาจเล็ดลอดหลงหูหลงตาไปได้

จึงขออัญเชิญประโยคดังว่านี้ มาลงไว้ให้ปรากฏ แล้วมาช่วยกันพินิจพิจารณาว่า องค์ผู้จารึกทรงปรารภนาจะให้เราเข้าใจสิ่งใดไว้

“...ไพรีฟ้าหน้าใส ลูกเจ้า ลูกขุน ผู้ใดแล ล้มตายหายกว่า เหย้าเรือนพ่อเชื้อเสือคำมัน ช้างขลุกลูกเมีย เยียเข้า ไพรีฟ้าข้าไท ป่าหมากป่าพลูพ่อเชื้อมัน ไว้แก่ลูกมันสิน...”

ในการพิจารณาคำแต่ละในจารึกหลักนี้ นับตั้งแต่ศาสตราจารย์วิลเลียม แบรตลีย์ ได้ทำไว้แต่ ค.ศ. 1909 จนถึง ค.ศ. 1971 ใน วารสารของสยามสมาคม งานชิ้นใหม่ของ เอ. บี กริสวอลด์ (A.B. Griswold) ร่วมกับ ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ในวารสารนี้ ประจำเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1971 นับได้ว่าเป็นเยี่ยมและจะคงยั่งยืนต่อไปอีกนาน จึงขอนำคำแปลทั้งประโยคของกริสวอลด์และ ณ นคร มาลงไว้เสียก่อน แล้วจึงพิจารณาคำแต่ละคำต่อภายหลัง

* “บทความ” ขจร สุขพานิช, วารสารศิลปการ ปีที่ 5 เล่ม 3, 2514

When any commoner or man of rank dies, his estate—his elephant, wives, children, granaries, retainers, and groves of areca and betel—is left in its entirety to his son...”

จะมีพวกเราคนใดบ้างที่อ่านจารึกภาษาไทย แล้วมาอ่านคำแปลภาษาอังกฤษ แล้วจะเกิดความเข้าใจกระจ่างแจ่มยิ่งขึ้น ข้าพเจ้าขอยอมรับว่า ข้าพเจ้าเป็นผู้หนึ่งในจำนวนนี้ เพราะคำแปลภาษาอังกฤษของกริสโวลด์และ ณ นคร แบ่งแยกความสำคัญไว้ดีเหลือเกิน ไม่ปล่อยให้ ถ้อยคำพัวพันกันจนความหมายสำคัญเลื่อนลอยไป ความหมายสำคัญ ก็คือ “เหย้าเรือน” ซึ่งผู้แปล ๆ ว่า “estate” คำต่อจากนั้นเป็นรายละเอียดว่า “estate” มีอะไรบ้าง แจกแจงไว้ถนัดดี แล้วจึงสรุปว่า รายละเอียดเหล่านี้ทั้งสิ้น “ไว้แก่ลูกมัน” “is left to his son” นี่เป็นการจารึกกฎหมายเกี่ยวกับทรัพย์ (และหนี้สิน) ว่าตกทอดแก่ผู้รับมรดกในเมื่อเจ้าของวายชนม์

ที่นี้ มาพิจารณารายละเอียดของทรัพย์ว่ามีอะไรบ้าง ช้าง ลูก ลูกเมีย เยียเข้าทรัพย์ 3 อย่างนี้ จะมีปัญหาก็คือ อย่างที่ 2 คือ ลูกเมียของผู้วายชนม์ ขอเลยไปก่อน ขอไว้พิจารณาทรัพย์อื่น ๆ ว่าจะมีชนิดใดที่เอามาร่วมพิจารณาในปัญหา “ลูกเมีย” ของผู้วายชนม์ ทรัพย์ต่อไป คือ ไพร่ฟ้าข้าไท บ่าหมากบ่าพลู สำหรับบ่าหมากบ่าพลู ไม่น่ามีปัญหา จะมีปัญหา คือ “ไพร่ฟ้าข้าไท” ว่าเป็นทรัพย์อะไรเหตุใด “ลูกเมีย” ของผู้วายชนม์ และ “ไพร่ฟ้าข้าไท” ของผู้วายชนม์ จารึกกรมคำแห่งท่านจัดไว้เป็นทรัพย์ซึ่งตกทอดแก่ทายาทเมื่อเจ้าของทรัพย์วายชนม์ลง

ในการตอบคำถามนี้ จำต้องอ้างคำปรมาจารย์ในการอ่านคำจารึก คือ ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเคส ผู้แสดงความเห็นไว้แต่ พ.ศ. 2461 คือ 53 ปีมาแล้ว ในหนังสือ วารสารสยามสมาคม เล่มที่ 12 การแสดงความเห็นของท่านผู้นี้ เพราะแสดงไว้เป็นภาษาฝรั่งเศสและเป็นหนังสือที่หายาก⁽¹⁾ จึงอาจรอดพ้นความสังเกตของคนส่วนมาก แต่ไม่สามารถรอดพ้นความสังเกตของกริสโวลด์และ ณ นคร

กริสโวลด์และ ณ นคร กล่าวถึงความสำคัญตอนนี้อย่าง⁽²⁾ “As Coedes says, if we knew more about the social organization of the Tai of Sukoodaya, we should doubtless be able to make a clear distinction between ไพร่ฟ้าข้าไท and ไพร่ฟ้าหน้าใส” แล้ว

(1) JSS, เล่มที่ 12 หน้า 5, 6

(2) JSS, เล่มที่ 59 ภาค 2 (กรกฎาคม พ.ศ. 2514) หน้า 207 เชิงอรรถ 32.

กริสโวลต์และ ณ นคร แสดงความเห็นเพิ่มเติมไว้ว่า “We may add that the present passage, suggests that the condition of the ไพร่ฟ้าข้าไท was inferior to that of the ไพร่ฟ้าหน้าใส since the former seems to figure among the dependents that the latter can bequeath to his son.”

ข้าพเจ้ามีความเห็นว่า ถ้อยคำของทั้งเซเลส กริสโวลต์และ ณ นคร มีความสำคัญเหลือหลาย จึงขอนำมาเสนอต่อท่านผู้สนใจอีกครั้งหนึ่งให้ได้ร่วมกันพิจารณาระบบสังคม (social organization) ของไทยสมัยสุโขทัย

ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเลส แสดงความเห็นนี้ของท่านไว้ใน ค.ศ. 1918 ปีแรกที่ท่านเข้ามาประจำทำงานในบ้านเมืองของเรา ก็เป็นการสมควรแล้วที่นักปราชญ์เยี่ยงท่านจะถ่อมตัวไม่กล้ากล่าวอะไรขัดแย้งพระมติของเจ้านายที่เป็นใหญ่ เป็นประธานในหอพระสมุดวชิรญาณ แต่ข้าพเจ้าสงสัยที่กริสโวลต์ผู้เข้ามาค้นคว้าเขียนเรื่องราวของสุโขทัยในด้านต่าง ๆ นับแต่ พ.ศ. 2488 หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 คือกว่า 25 ปี และ ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ผู้สร้างผลงานในเมืองไทยหลายสิบปีก็มิได้กล่าวอะไรมากในวิชาการด้านระบบสังคมของไทยสมัยสุโขทัย นอกจากว่า ไพร่ฟ้าข้าไท เป็น dependents ผู้พึ่งพาอาศัยของไพร่ฟ้าหน้าใส

ในจารึกหลักแรกคำแห่ง มีคำไพร่ฟ้าใช้อยู่ 3 คำ คือ **ไพร่ฟ้าหน้าใส ไพร่ฟ้าข้าไท และ ไพร่ฟ้าหน้าปก** ทั้ง 3 คำ นี้อยู่ในตำแหน่งที่ 1 ของจารึก คำหลังสุด คือ ไพร่ฟ้าหน้าปกหมายถึงราษฎรที่มีคติ จะเป็นโจทก์หรือจำเลยก็สุดแล้วแต่ แต่หน้าตาไม่สบายจิตใจไม่เบิกบาน ส่วนไพร่ฟ้าหน้าใสนี้เป็นราษฎรธรรมดาสามัญ เราอาจจะตีความหมายว่า เพราะไม่มีคติ ไม่มีทุกข์ หน้าตาจึงสดใส ยิ้มแย้ม ก็ไม่ผิด แต่ก็ไม่มีความหมายพิเศษไปจากการเป็นราษฎรธรรมดาสามัญ แต่คำว่า ไพร่ฟ้าข้าไท มีความหมายพิเศษ ที่แสดงให้เห็นสภาพของสังคมในสมัยนั้นว่า อยู่ในสภาพอย่างไร และความหมายพิเศษนี้ ท่านจะทราบชัดจาก ประโยคจารึกที่ยกขึ้นมาเสนอในบทความนี้ในหน้าหนึ่ง

เมื่อมีการแปลคำไพร่ฟ้าหน้าใส ว่า commoner คือ ราษฎรสามัญ ประชาชนคนธรรมดา และคำ ไพร่ฟ้าข้าไท ว่า retainer ผู้ติดสอยห้อยตาม ข้าพเจ้ามีความเห็นว่าการแปลคำ ไพร่ฟ้าข้าไท ว่า retainer ยังอ่อนความหมายไป เพราะ retainer ผู้ติดสอยห้อยตามมีมากมาย นับแต่ ปู่ ย่า ตา ยาย ลุง ป้า น้า อา ตลอดจน ลูก หลาน เหลน

ก็เป็นผู้คิดสอยห้อยตามทั้งนั้น และถ้าจะจัดบรรดาผู้คิดสอยห้อยตามเหล่านี้เข้าในประเภททรัพย์สิน ก็น่าจะกล่าวได้ว่า เป็นทั้งทรัพย์สินและหนี้สิน (คือภาระที่ต้องอุปถัมภ์เลี้ยงดู)

ในการสมมนาที่เมืองสุโขทัยเมื่อ พ.ศ. 2503 กรมศิลปากรเป็นผู้จัดนั้น ข้าพเจ้าได้เสนอความเห็นในที่ประชุมนักวิชาการครั้งนั้นว่า ไทยสมัยสุโขทัยมีทาสอยู่ในระบบสังคม หลังฐานที่ข้าพเจ้าอ้างสนับสนุนความเห็นดังกล่าว คือ คำในจารึกหลักที่ 2 ของสุโขทัย ตอน เจ้าศรีศรทาสจะออกบวช จึงแจกจ่ายทรัพย์สินสมบัติทั้งมวลให้แก่ผู้อื่น รวมทั้งปลดปล่อย คนตลอดจนสัตว์ 2 เท่า 4 เท่า ให้เป็นอิสระ (จารึกสุโขทัย หลัก 2 ด้านที่ 2 บรรทัดที่ 16) มาคราวนี้ ข้าพเจ้าขอเสนอคำในจารึกหลักگرامคำแห่งมาสนับสนุนความเห็นครั้งนั้นอีกว่า ในระบบสังคมของไทยสมัยสุโขทัย มี ทาส จัดเข้าในประเภททรัพย์สินของผู้ตาย คำว่า ทาส เป็นศัพท์ที่เกิดขึ้นในสมัยต่อมา คือ สมัยกรุงศรีอยุธยา แต่ในสมัยสุโขทัย ใช้คำ ไพร่ฟ้าข้าไท แทน เพราะคำว่า ทาส ยังไม่มีใช้ โดยที่คำทั้งสองนี้มีความหมายอย่างเดียวกัน

ในสังคมสุโขทัยนั้น เมื่อราษฎรวายชนม์ ทรัพย์สินสมบัติรวมทั้งหนี้สินทั้งหลายทั้งปวง อีกทั้งผู้พึ่งพาอาศัย คือ ลูก เมีย ญาติ พี่น้อง ของผู้วายชนม์ ตลอดจนข้าทาสบ่าวไพร่ทั้งสิ้นตกทอดอยู่ในความรับผิดชอบของทายาท ทรัพย์สินบัติเหล่านี้รวมหนี้สินของผู้วายชนม์เข้าไว้ด้วย เป็นหน้าที่ของทายาทจะต้องดูแล รักษา เลี้ยงดู และใช้สอย จำระ (หนี้) ต่อไป

ไพร่ฟ้าข้าไทหรือทาส เป็นปรากฏการณ์อย่างหนึ่งในระบบเศรษฐกิจอิสระ เมื่อมีทรัพย์สินส่วนบุคคลในสังคมใด ก็ย่อมมีหนี้สินส่วนบุคคลในสังคมนั้น และเมื่อระบบสังคมยอมรับ คน เป็นทรัพย์สินชนิดหนึ่ง จะซื้อ ขาย จำนำ จำจองในประเภทใดที่ตกลงกันก็ย่อมทำได้ สังคมสุโขทัยจึงมี ทาสหนี้สิน คู่กับ ทาสเชลย-และทาสสองประเภทนี้มีครบบริบูรณ์ในสังคมไทยครั้งนั้น

สังคมสุโขทัยไม่ใช่สังคมที่แตกต่างจากสังคมอยุธยามากนัก ทาสนั้นมีอยู่ แต่เมื่อคำๆ นี้ยังไม่มีใช้ในครั้งกระนั้น เราจึงไปคิดเอาว่า สังคมสุโขทัยไม่มีทาส แต่ตามถ้อยคำที่ปรากฏในจารึกหลักแกรมคำแห่ง สังคมสุโขทัยมีทาสอยู่แล้ว และทาสนั้น ยังเป็นทรัพย์สินที่จะตกทอดแก่ทายาทในเมื่อเจ้าของทรัพย์สินวายชนม์ คำว่า ทาสในสมัยสุโขทัยใช้ว่า “ไพร่ฟ้าข้าไท”

เมื่อคำว่า “ลูกเมีย” ของผู้วายชนม์ กริสโวลต์และ ณ นคร แปลว่า ‘wives, children’ แสดงให้เห็นว่า ชายในสมัยสุโขทัยมีเมียหลายคน และมีลูกหลายแม่ มากคนด้วยกัน ผู้คนเหล่านี้เป็นผู้พึ่งพาอาศัย dependents ของผู้วายชนม์ซึ่งทายาทมีหน้าที่จะต้องรับเลี้ยงดู

ให้อยู่อาศัย เป็นระบบ extended family นับแต่ครั้งนั้นแล้ว และเมื่อมาถึงสมัยอยุธยา หัวหน้าครอบครัว ซึ่งเรียกว่า “พ่อบ้าน” คนพึงพาอาศัยรวมทั้งข้าทาสบ่าวไพร่ รวมเรียกว่า “บริวาร” ย่อมขึ้นอยู่กับความดูแลรักษาของพ่อบ้านทั้งสิ้น พ่อบ้านหลายพ่อบ้านในระบบสังคมของอยุธยา ย่อมเลือก “เจ้าขุนมูลนาย” ได้โดยอิสระเสรี เพื่อให้ความคุ้มครองและดูแลรักษาผลประโยชน์ทางกฎหมาย เมื่อไม่สมัครอยู่กับ “เจ้าขุนมูลนาย” คนนี้ ก็ย่อมขอเปลี่ยนย้ายไปสังกัดใน “เจ้าขุนมูลนาย” คนอื่นได้ แต่จะเป็นคนเถื่อน ไม่สังกัดเจ้าขุนมูลนายไม่ได้ ถ้ายังปรารถนาให้กฎหมายบ้านเมืองรักษาผลประโยชน์ให้ เพราะฉะนั้นสิทธิในชีวิตและทรัพย์สินของตนและบริวารจึงขึ้นอยู่กับเจ้าสังกัด ซึ่งเป็น “เจ้าขุนมูลนาย”

“ไพร่ฟ้าข้าไท” ในสังคมสุโขทัย ก็คือ ทาส ในสังคมอยุธยาและรัตนโกสินทร์ ระบบของสังคมเป็นเช่นนี้ตลอดมากว่า 600 ปี มาสิ้นสุดเอาในสมัยเลิกทาส นับแต่ พ.ศ. 2431 ส่วนพ่อแม่ของทาสนั้นเมื่อลูกทาสมีอิสระเป็นไทไปแล้ว ถ้ามิได้มาได้ถอนพ่อแม่ของตน ในที่สุดพ่อแม่ก็จะล้มหายตายจากไปเอง “ไพร่ฟ้าข้าไท” หรือ ทาส จึงสูญสิ้นไปจากแผ่นดินไทยเอาในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

บทความสั้น ๆ นี้ ข้าพเจ้าขอเสนอมาในวงวิชาการของเรา ถ้าจะถือว่าเป็นการเล่นตะกร้อทางวิชาการ เมื่อผู้เริ่ม คือ ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส เริ่มส่งลูกร่อยไต่ขึ้น กริสไวสต์ และ ณ นคร ก็รับและส่งลูกเป็นมือ 2 ข้าพเจ้าขอรับและส่งลูกเป็นมือ 3 และข้าพเจ้าหวังว่าจะมีมือ 4 มือ 5 รับส่งกันต่อ ๆ ไป วิชาการใดเมื่อมีผู้แสดงความเห็นไว้ในที่เปิดเผย ก็ย่อมอยู่ในวิสัยของใครก็ได้ จะแสดงความเห็นด้วยหรือคัดค้านหักท้วง และถ้าความเห็นนั้นมีแง่คิด แง่พิจารณาและรักษารายมารยาทของนักศึกษาไว้บริบูรณ์ วิชาการนั้นก็แตกข้อ กิ่งใบ เจริญงอกงามสืบต่อ ๆ ไป ระบบสังคมไทยสมัยสุโขทัย เราพึงมาพิจารณาเอาเมื่อ พ.ศ. 2467 คือเมื่อมีการตีพิมพ์ศิลาจารึกสมัยสุโขทัยให้ปรากฏแพร่หลาย เรื่องราวของฐานันดรไพร่⁽¹⁾ ของไทย เราจึงนับได้ว่า ได้ก้าวหน้าไปอีกก้าวหนึ่ง จารึกรามคำแหงและจารึกเจ้าศรีศรีทธา จึงนับได้ว่าเป็นลักษณะหนึ่งในกฎหมายตราสามดวงของชาติไทยเรา

จะมีนักภาษาศาสตร์คนใดบ้างไหม ที่จะพิจารณาคำ “ข้าไท” ที่ข้าพเจ้าเสนอคำแปลว่า “slaves” ประกอบกับข้อเสนอของศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส ที่ว่า “tai”⁽²⁾ ใน

(1) ขจร สุขพานิช, ฐานันดรไพร่. ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม พิมพ์ครั้งที่ 4 พ.ศ. 2510

(2) มีปรากฏในเชิงอรรถมากมายหลายแห่ง อยู่ในชุดประชุมศิลาจารึกกับพญา 8 เล่มของท่านผู้นี้

ภาษาเขมรโบราณแปลว่า “ทาส” คำ “ข้าไท” ที่มีความหมายคล้ายกับคำว่า “ทาส” นี้ มีปรากฏในคำกลอนของสุนทรภู่ ดังที่ทราบกันแพร่หลายว่า “อันข้าไท ได้พึ่ง เขาจึงรัก” จะเป็นเพราะเหตุนี้ใช่หรือไม่ ที่ทำให้บรรพบุรุษของเราแต่ ร. 4 เปลี่ยน “ไท” เป็น “ไทย” โดยเติม “ย” เข้ามา แท้จริงใน ร. 3 เมื่อรัฐบาลครั้งนั้นเสนอตัวอย่างเงินเหรียญบาทที่จะประกาศใช้เป็นเงินตราแล้วยกเลิกไป ตัวอย่างเงินเหรียญดังว่า ยังปรากฏอยู่ โดยมีคำ “เมืองไท”⁽¹⁾ อยู่ด้านหนึ่ง คำว่า “ไทย” ดังที่เราใช้กันในปัจจุบัน จึงนับได้ว่าเราเริ่มใช้มาแต่รัชกาลที่ 4

หมายเหตุท้ายเรื่อง ก่อนที่ข้าพเจ้าจะได้ส่งบทความเรื่อง “ไพร่ฟ้าข้าไท” มาลงตีพิมพ์ใน นิตยสารเล่มนี้ ข้าพเจ้าโชคดีที่มีเวลาสอบทานคำแปลของศาสตราจารย์เซเคสในภาคฝรั่งเศส ของประชุมศิลปจาริกสยาม จึงได้พบว่า ศาสตราจารย์เซเคส ท่านแปลคำ “ไพร่ฟ้าข้าไท” ว่า esclaves คือ ทาส อย่างแจ้งชัด ไว้ในหนังสือประชุมจาริกสยาม ภาคที่ 1 ตีพิมพ์ พ.ศ. 2467 (ค.ศ. 1924) ในภาคภาษาฝรั่งเศส หน้า 45 กริสโวลต์ ณ นคร รวมทั้งข้าพเจ้าเอง (เมื่อเขียนบทความเรื่องนี้จบ) ก็ไม่ทราบว่า เซเคส แปลคำ “ไพร่ฟ้าข้าไท” ว่าทาส กริสโวลต์ และ ณ นคร ได้อ้าง JSS เล่มที่ 12 หน้า 5 และ 6 (JSS เล่มที่ 12 ตีพิมพ์ในพ.ศ. 2461 หรือ ค.ศ. 1918 อันเป็นปีแรกที่เซเคสเข้ามาประจำทำงานในกรุงเทพฯ) ในครั้งนั้น เซเคสยังไม่กล้าใช้ คำแปลให้กระจ่างแจ้ง คงใช้คำแปลว่า retainers (ผู้ติดสอยห้อยตาม) แต่ต่อมาอีก 6 ปี คือ ใน พ.ศ. 2467 (ค.ศ. 1924) ท่านจึงแปลคำ “ไพร่ฟ้าข้าไท” ว่า ทาส

ส่วนศาสตราจารย์ เบรคลีย์ ผู้แปลจาริกรามคำแหงไว้ให้ปรากฏในวารสารสยามสมาคมใน พ.ศ. 2452 หรือ ค.ศ. 1909 คือก่อนศาสตราจารย์ยอร์ช เซเคส 15 ปี ท่านแปลคำ “ไพร่ฟ้าข้าไท” ไว้ว่า People of the Realm หรือ ข้าแผ่นดิน (JSS พ.ศ. 2452 หน้า 49) เป็นอันว่าศาสตราจารย์ เซเคส เป็นคนแรกที่แปล “ไพร่ฟ้าข้าไท” ว่า “ทาส”

(1) ภาพเงินเหรียญที่ปรากฏคำ “เมืองไท” ดังว่า อยู่ในหน้าภาพคอนทักหนังสือของ เฉลิม ขงบุญเกิด เรื่องกระษัตริย์ไทย. พระนคร พ.ศ. 2509.

สังคมสมัยกรุงศรีอยุธยา

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช

ระบอบการปกครองของกรุงศรีอยุธยานั้น เป็นระบอบการปกครองซึ่งพระมหากษัตริย์มีพระราชอำนาจเป็นล้นพ้นด้วยเหตุนี้ สังคมในสมัยอยุธยาจึงเป็นสังคมที่ขึ้นอยู่กับพระมหากษัตริย์โดยตรง การกล่าวถึงสังคมในสมัยอยุธยาจึงจำเป็นต้องกล่าวถึงฐานะของพระมหากษัตริย์ในสมัยนั้นก่อนอื่น

ในสังคมแห่งราชอาณาจักรสุโขทัยนั้น พระมหากษัตริย์ทรงอยู่ในฐานะเป็น **พ่อเมือง** ทรงปกครองราษฎรเยี่ยงบิดาปกครองบุตร ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับราษฎรในราชอาณาจักรอยุธยา นั้น เป็นความสัมพันธ์ระหว่าง **เจ้ากับข้า** โดยแท้ ความแตกต่างในฐานะของพระมหากษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัยกับฐานะของพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยานั้น อาจมีมาแต่ดั้งเดิมแล้วก็ได้ ทางกรุงสุโขทัยยึดถือหลักการอย่างหนึ่งและกรุงศรีอยุธยายึดถือหลักการอีกอย่างหนึ่ง ที่กล่าวมาเช่นนั้นก็เพราะว่าไม่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ใด ๆ ที่จะแสดงให้เห็นว่าฐานะของพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยานั้น ได้วิวัฒนาการมาจากฐานะของพระมหากษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัยและตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของกรุงศรีอยุธยานั้นเป็นตำแหน่งที่ช่วงชิงกันได้ด้วยอำนาจทางทหาร ผู้ใดที่มีกำลังทางทหารมากที่สุดก็มักจะได้ขึ้นเสวยราชสมบัติกรุงศรีอยุธยา มิได้เสวยราชสันตติวงศ์กันลงมาเช่นในกรุงสุโขทัย แม้พระราชวงศ์ของพระเจ้าอู่ทอง ผู้ซึ่งได้ทรงสร้างกรุงศรีอยุธยานั้น ก็ได้ขึ้นเสวยราชเป็นพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาแต่เพียงสองพระองค์เท่านั้น คือสมเด็จพระรามาธิบดีและสมเด็จพระรามาธิบดีราชธิราช พระมหากษัตริย์พระองค์หลังนี้ก็ได้เสด็จอยู่ในราชสมบัติเป็นเวลานานนัก ด้วยเหตุนี้ฐานะของพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาจึงตั้งอยู่บนพระราชอำนาจแต่อย่างเดียว และมีความผูกพันอยู่กับพระราชอำนาจนั้นยิ่งกว่าสิ่งอื่นใดทั้ง

คัดจาก รวมปกรณงานอนุสรณ์อยุธยา 200 ปี เล่ม 1, กรุงเทพฯ, 2510 หน้า 276-315 เพื่อประกอบการบรรยายวิชาการจัดลำดับช่วงชั้นทางสังคม

สิ้น หลักการแห่งอำนาจนั้นย่อมจะต้องแข็งแรงเด็ดเดี่ยวกว่าหลักการแห่งการสืบสายโลหิตเป็นธรรมดา และอาจเป็นเพราะเหตุนี้ก็ได้ที่ราชอาณาจักรสุโขทัยต้องตกมาเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรอยุธยาในที่สุด

ในความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับสังคมในสมัยอยุธยาโดยทั่วไปนั้น พระมหากษัตริย์ทรงอยู่ในฐานะต่าง ๆ กันดังต่อไปนี้ ในประการแรก ทรงเป็นเจ้าของชีวิตซึ่งหมายความว่าทรงมีพระราชอำนาจเหนือชีวิตคนทุกคนในสังคม ไม่ว่าบุคคลนั้นจะอยู่ในฐานะสูงต่ำอย่างไร จะสังเกตเห็นได้จากกฎหมายต่าง ๆ ของกรุงศรีอยุธยาว่าอำนาจสั่งให้ประหารชีวิตคนได้นั้น อยู่ในพระมหากษัตริย์แต่พระองค์เดียว บุคคลอื่นจะใช้อำนาจนั้นได้ก็ต่อเมื่อได้รับพระราชทานอาญาสิทธิ์จากพระมหากษัตริย์ ในประการที่สอง พระมหากษัตริย์ทรงอยู่ในฐานะพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งหมายความว่าทรงเป็นเจ้าของแผ่นดินทั่วพระราชอาณาจักรจะพระราชทานแผ่นดินเป็นเนื้อที่เท่าใดให้ทำมาหากินก็ได้ หรือจะทรงเรียกเนื้อที่นั้นคืนเสียเมื่อไรก็ได้ เช่นเดียวกัน เอกสารเกี่ยวกับที่ดินซึ่งใช้กันมาตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาจนถึงปัจจุบันนี้ แสดงให้เห็นชัดว่าบุคคลมิได้มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินซึ่งตนครอบครองอยู่ แต่เป็นเจ้าของพระบรมราชานุญาตให้ทำมาหากินบนพื้นแผ่นดินตามเนื้อที่ ๆ ปรากฏในเอกสารนั้นเท่านั้น และกรรมสิทธิ์ในพระบรมราชานุญาตให้ใช้ที่ดินได้นั้น เป็นสิ่งที่โอนให้แก่กันหรือซื้อขายจำนองกันได้ ในประการต่อมา พระมหากษัตริย์ทรงอยู่ในฐานะเป็นธรรมราชา ทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาและใช้พระราชอำนาจปกป้องรักษาสถาบันแห่งพระพุทธศาสนา ตลอดจนศีลธรรมแห่งศาสนานั้น ทรงตามพระราชกำหนดกฎหมายต่าง ๆ ให้คนในสังคมปฏิบัติตามโดยไม่มีเงื่อนไขว่าจะต้องทรงปฏิบัติตามพระราชกำหนดกฎหมายนั้น ๆ ด้วยพระองค์เอง และทรงเป็นผู้ชี้ขาดขั้นสุดท้ายในข้อพิพาทและความผิดทุกทั้งปวง

หลังจากที่พระเจ้าสามพระยาได้ตีพระนครหลวงได้ ในปลายพุทธศตวรรษที่ 20 กรุงศรีอยุธยาได้ถ่ายเทเอาระบบการปกครองและวัฒนธรรมทั้งหมดของเขมรมายังกรุงศรีอยุธยา และได้ปรับปรุงให้เข้ากับการปกครองของไทยและวัฒนธรรมของไทยที่มีอยู่ในขณะนั้น ข้าราชการ พราหมณ์ นักปราชญ์ราชบัณฑิต ตลอดจนผู้มีความรู้ของเขมรได้ถูกกวาดต้อนมายังกรุงศรีอยุธยาเป็นส่วนมาก ผลที่เกิดขึ้นจากการนี้เท่าที่เกี่ยวกับฐานะของพระมหากษัตริย์ กรุงศรีอยุธยาก็ได้ทรงเปลี่ยนฐานะจากมหาราชขึ้นเป็นเทวราช มีพระผู้เป็นเจ้าทั้งสามของพราหมณ์อันได้แก่พระพรหม พระศิวะ พระนารายณ์มารวมอยู่ในพระองค์ พระราช

โครงการทั้งหลายทั้งปวงซึ่งแต่ก่อนเคยเป็นแต่เพียงคำสั่งของมนุษย์ผู้มีอำนาจสูงสุดในแผ่นดิน ก็ใช้กลาเป็นแนวโครงการซึ่งมนุษยธรรมคาไม่อยู่ในฐานะที่ขัดแย้ง หรือวิจารณ์ หรือแม้แต่ จะแสดงความกีดกันในทางใด ๆ ทั้งสิ้น พระราชประเพณีต่าง ๆ และกฎเกณฑ์ในการ ปฏิบัติต่าง ๆ เกี่ยวกับองค์พระมหากษัตริย์ ตลอดจนราชาศัพท์ที่ใช้กันขึ้นในกรุงศรีอยุธยา ในสมัยนั้น มีไว้เพื่อรักษาฐานะเทวราชของพระมหากษัตริย์ทั้งสิ้น

เมื่อพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาทรงอยู่ในฐานะดังที่กล่าวมาแล้ว สังคมใน สมัยอยุธยาจึงเป็นสังคมที่ขึ้นอยู่กับพระราชอัธยาศัยและพระราชประสงค์ของพระมหา กษัตริย์และพระองค์โดยไม่มีปัญหาแต่อย่างใดเลย แต่ตามความจริงนั้น ถึงแม้ว่าพระมหา กษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาจะมีพระราชอำนาจเป็นล้นพ้น แต่พระราชอำนาจนั้นก็ถูกจำกัดอยู่ ภายในขอบเขตอย่างกว้าง ๆ ซึ่งอาจแบ่งรูปและขนาดไปได้ ตามกาลสมัย ขอบเขตนั้น จะครอบคลุมถึงพฤติกรรมอันเบี่ยงไปจากความเมตตาของศาสนาพุทธอย่างหนึ่ง ตามหลักฐาน นี้พระมหากษัตริย์ต้องทรงอยู่ในทศพิธราชธรรมซึ่งหมายความว่าควรใช้พระราชอำนาจอัน ล้นพ้นนี้ควรจะประกอบด้วยศีล ด้วยทศ ด้วยพระเมตตาคุณและพระกรุณาคุณ ตลอดจน ธรรมอื่น ๆ อีกหลายอย่าง ทั้งนี้เป็นขอบเขตในทางศีลธรรม แต่นอกจากนี้แล้วยังมีขอบ- เขตในทางการเมืองอีกด้านหนึ่ง โดยที่สังคมสมัยกรุงศรีอยุธยาถือว่าการปราบดาภิเษกนั้น เป็นการก้าวขึ้นสู่ราชบัลลังก์โดยชอบธรรม พระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงศรีอยุธยาจึงต้องทรง ระวังที่จะระวังคอยเอาใจคนบางหมู่บางเหล่าในสังคมไว้เสมอ เพราะเกรงว่าจะเกิดการขบถขึ้นถ้า หากว่าบุคคลเหล่านั้นไม่พอใจในพระองค์ จนที่พระมหากษัตริย์ต้องคอยเอาใจหรือเกลี้ย- กล่อมเอาไว้เนิ่น ๆ ได้แก่ชนชั้นสูงซึ่งมี ทั้งเจ้านายในพระราชวงศ์และขุนนาง เพราะคนเหล่านี้นี้มีพวกพ้องและมีผู้คนอยู่ใต้บังคับบัญชามาก หากไม่พอใจแล้วคิดขบถขึ้นเมื่อไรก็ได้ สำหรับ ประชาชนทั่วไปนั้น ไม่ปรากฏว่าสนใจไปโทษอะไรของพระมหากษัตริย์พระองค์ใดพระองค์ หนึ่งโดยเฉพาะ และไม่เคยปรากฏว่าประชาชนในสมัยอยุธยาได้เคยริเริ่มคิดขบถหรือคิดโค่น ล้มราชบัลลังก์ของพระมหากษัตริย์เลยแม้แต่ครั้งเดียว ความผันผวนในทางการเมืองสมัยกรุง ศรีอยุธยานั้นเป็นเรื่องของชนชั้นสูงหรือเป็นเรื่องของผู้ที่มีอำนาจทั้งสิ้น หากผู้ใดมีอำนาจ สูงสุดขึ้นมา ประชาชนก็ตกอยู่ใต้อำนาจของผู้นั้น และยอมรับโดยไม่มีการขัดแย้งแต่อย่างใด ว่าผู้นั้นเป็นผู้ที่มีอำนาจเหนือตน ปรากฏการณ์หรือสภาพทางจิตใจเช่นนี้ เกือบจะเรียกได้ว่า เป็นลักษณะอันเที่ยงแท้ของคนไทยตั้งแต่โบราณ มาจนถึงสมัยปัจจุบัน จนถึงขณะนี้ก็ไม่ ปรากฏว่าได้มีการเปลี่ยนแปลงไปเท่าไรนัก

สังคมไทยในสมัยอยุธยา นั้น เรียกได้ว่าเป็นสังคมที่ปราศจากชนชั้น ถึงแม้ว่าสังคมในสมัยนั้นจะมีชนชั้นสูงและชนชั้นต่ำซึ่งมีฐานะตลอดจนสิทธิและหน้าที่แตกต่างกันก็จริง ชนชั้นเหล่านี้ก็เป็นชนชั้นที่ไม่มีเสถียรภาพหรือความถาวรแต่อย่างใด ความจริงคนไทยได้รับเอาวัฒนธรรมต่าง ๆ ของอินเดียมามากมายหลายอย่าง แต่อย่างหนึ่งที่คนไทยไม่เคยรับเอามาใช้ก็คือสถาบันอันเกี่ยวกับวรรณะ ชนชั้นต่าง ๆ ในสังคมกรุงศรีอยุธยา จึงมิได้แยกกันด้วยกำเนิดและด้วยเหตุนี้จึงมิได้สืบทอดกันไปด้วยความถาวร หากแต่มีความเคลื่อนไหวหมุนเวียนอยู่เป็นนิจ ผู้ที่เกิดมาในราชตระกูลวงศ์นั้น ถึงแม้ว่าจะได้รับความยกย่องจากชนทั้งปวงว่าเป็นชนชั้นสูง แต่ความสูงนั้นก็ถูกลดลงมาทุกชั่วคนและละลายหายไปจนหมดสิ้นเมื่อถึงชั่วคนที่ 5 ความเป็นขุนนางผู้สูงศักดิ์นั้นเป็นเรื่องเฉพาะตัวบุคคล เพราะบรรพบุรุษก็และศักดิ์อื่น ๆ แห่งขุนนางแต่ละคนนั้น เมื่อตัวตายแล้วก็หมดสิ้นไป มิได้ตกทอดลงไปถึงลูกหลานด้วยวิธีการสืบตระกูลอย่างที่มีในประเทศอื่น ๆ และความเป็นขุนนางผู้สูงศักดิ์นั้นเองอาจหมดสิ้นไปในขณะที่ตัวบุคคลนั้นยังมีชีวิตอยู่ก็ได้ ถ้าหากว่าพระมหากษัตริย์มีพระราชโองการให้ถอดเสียจากตำแหน่ง ส่วนสามัญชนหรือแม้แต่บุคคลซึ่งมีฐานะต่ำต้อยนั้น ถ้าหากได้รับการสนับสนุนจากผู้มีบุญวาสนาหรือปฏิบัติตนมีความดีความชอบในราชการเป็นที่ต้องพระราชอัธยาศัยของพระมหากษัตริย์แล้ว ก็อาจเลื่อนฐานะขึ้นไปเป็นผู้สูงศักดิ์ได้โดยไม่มีขอบเขต สมณะในพระพุทธศาสนานั้น จะถือว่าเป็นชนชั้นหนึ่งก็ไม่ได้อีกเช่นเดียวกันเพราะนักบวชในพระพุทธศาสนานั้นไม่มีข้อบังคับกำหนดว่าจะต้องบวชไปจนตลอดชีวิต อาจสึกเสียเมื่อไรก็ได้ และในสมัยอยุธยา นั้น พระมหากษัตริย์ก็ทรงมีพระราชอำนาจที่จะสั่งสึกสมณะผู้ใดก็ได้ แม้แต่ทาสในสมัยกรุงศรีอยุธยานั้นก็จะเรียกได้ว่าเป็นชนชั้นซึ่งแยกออกไปจากผู้ที่เป็นไทแต่ตัวเพียงชั่วคราวเท่านั้น เพราะทาสทุกคนมีค่าตัวกำหนดไว้แน่นอน อาจไถ่ถอนตัวเองออกจากความเป็นทาสเมื่อไรก็ได้อีกเช่นเดียวกัน ที่สำคัญที่สุดนั้นก็คือ คนทุกคนในสังคมสมัยกรุงศรีอยุธยานั้น ไม่ว่าจะเป็นเจ้า เป็นขุนนางหรือเป็นไพร่ ย่อมอยู่ในฐานะเป็นข้าแผ่นดินเสมอกันหมดมนุษย์ทุกคนย่อมเสมอกันในสายตาของพระผู้เป็นเจ้าฉันใด หรือคนทุกคนมีฐานะเท่าเทียมกันในสายตาของกฎหมายฉันใด คนทุกคนในสังคมสมัยอยุธยาก็มีฐานะเท่าเทียมกันภายใต้พระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยานั้น ความเสมอกันภายใต้พระราชอำนาจและความเคลื่อนไหวเข้าหากันระหว่างชนชั้นต่าง ๆ อันทำให้ชนแต่ละชั้นไม่สามารถแยกออกจากกันได้โดยเด็ดขาดนั้น เป็นลักษณะอันสำคัญที่สุด

อย่างหนึ่งของสังคมสมัยอยุธยา ในการพิจารณาชนชั้นต่าง ๆ ในสังคมสมัยอยุธยาซึ่งจะได้ทำต่อไปนั้น ควรจะได้คำนึงถึงลักษณะอันสำคัญนี้ควบกันไปด้วยโดยตลอด

ชนชั้นสูงที่สุดในสังคมสมัยอยุธยานั้นได้แก่พระบรมวงศานุวงศ์ ทั้งนี้หมายถึงพระบรมวงศานุวงศ์ของพระมหากษัตริย์ผู้ซึ่งครองราชย์อยู่ในขณะใดขณะหนึ่งเท่านั้น หากเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ของพระมหากษัตริย์พระองค์ที่ถูกสำเร็จโทษไปแล้ว ก็ยังมีชีวิตเหลืออยู่ก็คงจะอยู่ในฐานะต่ำต้อย ไม่มีผู้ใดยกย่องนับถือ อย่างไรก็ตาม ตามกฎหมายโบราณซึ่งประกาศใช้ในพื้นที่ดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถนั้น พระบรมวงศานุวงศ์ มีอันดับสูงต่ำแตกต่างกันดังต่อไปนี้

1. พระราชโอรสของพระมหากษัตริย์อันประสูติแต่พระอัครมเหสีนั้นเรียกว่าสมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้า เป็นอันนับสูงสุด ในพระบรมวงศานุวงศ์ และตามปกติสมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้าฟ้ามุขมณฑลเห็นผู้อื่นในอันที่จะสืบราชสมบัติต่อไป

2. พระราชโอรสอันประสูติแต่พระอัครชายาชั้นที่เรียกว่าแม่ยั่วเมืองนั้น มีฐานันดรศักดิ์เป็นพระมหาอุปราชจัดเป็นอันดับที่สอง หากสมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้าฟ้ามุขมณฑลมิได้ พระมหาอุปราชก็สืบราชสมบัติต่อไป น่าสังเกตว่าคำว่าพระมหาอุปราชในสมัยอยุธยานั้น มิได้หมายถึงองค์รัชทายาท แต่หมายถึงพระราชโอรสอันดัดจริตรัชทายาทลงมา

3. พระราชโอรสซึ่งประสูติจากพระมารดา ซึ่งทรงเป็นพระราชธิดาของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน หรือที่เรียกกันในสมัยนั้นว่าลูกหลวงนั้น ทรงมีฐานันดรศักดิ์เป็นลูกหลวงเอก

4. พระราชโอรสซึ่งเกิดแต่เจ้าจอมมารดาที่มีกำเนิดเป็นหลานหลวง ทรงมีฐานันดรศักดิ์เป็นลูกหลวง

5. พระราชโอรสอันประสูติแต่เจ้าจอมมารดาซึ่งเป็นพระสนมนั้น ทรงมีฐานันดรศักดิ์เป็นพระเยาวราช เจ้านายในสมัยอยุธยาซึ่งทรงมีฐานันดรศักดิ์เป็นพระเยาวราชนั้นคงจะมีมากพระองค์ในทุกรัชกาล น่าสังเกตว่าวรรณคดีไทยบางเรื่องมีข้อความบอกไว้ว่าพระเยาวราชเป็นผู้ทรงนิพนธ์ แต่เนื่องด้วยพระเยาวราชนี้หมายถึงพระเจ้าลูกเธอชั้นพระองค์เจ้าซึ่งคงจะมีมากพระองค์ด้วยกันดังที่ได้กล่าวมาแล้ว การที่จะสันนิษฐานว่าพระเยาวราชพระองค์ใดเป็นผู้ทรงนิพนธ์วรรณคดีเรื่องนั้นเรื่องนี้ จึงเป็นสิ่งที่เกือบจะทำไปไม่ได้

ฐานันดรศักดิ์อีกชั้นหนึ่งซึ่งจะต้องกล่าวถึงไว้ในที่นี้ก็คือฐานันดรศักดิ์ชั้นเจ้าฟ้า ในสมัยต้นและในสมัยกลางแห่งกรุงศรีอยุธยาขึ้น เข้าใจว่าเจ้าฟ้าคงจะเป็นตำแหน่งหน้าที่มากกว่าเป็นฐานันดรศักดิ์ ต่อมาในสมัยปลายกรุงศรีอยุธยาจนถึงยุครัตนโกสินทร์ คำว่าเจ้าฟ้าจึงได้มีความหมายเป็นฐานันดรศักดิ์ของพระราชโอรสธิดาซึ่งประสูติแต่พระมเหสี คำว่าเจ้าฟ้านั้น ถ้าจะแปลตรง ๆ ก็หมายถึงเจ้าหรือผู้ปกครอง สิ่งหนึ่งซึ่งเรียกว่าฟ้า แต่คำว่าฟ้าในภาษาไทยดั้งเดิมหรือแม้แต่ในภาษาไทยใหญ่ทุกวันนี้มิได้มีความหมายตรงกับคำว่าฟ้าที่ใช้กันอยู่ในภาษาไทยปัจจุบัน อันหมายถึงชั้นเบื้องบนของแผ่นดิน แต่หมายความว่าเขตแคว้นหรือรัฐ ส่วนฟ้าในความหมายปัจจุบันนั้น ภาษาไทยแต่ก่อนเรียกว่าท้าว พระเจ้าแผ่นดินนั้นบางครั้งก็เรียกกันว่า พระเจ้าท้าว ดังปรากฏมีหลักฐานเหลืออยู่ในชื่อท้าวพระเจ้ท้าว หรือที่เรียกเพี้ยนกันไปว่า "ตักพระเจ้าท้าว" ที่เมืองลพบุรี เพราะฉะนั้นคำว่าเจ้าฟ้าในสมัยต้นกรุงศรีอยุธยาจึงแปลว่าผู้ครองเขตแคว้นหรือผู้ปกครองเมืองเท่านั้นเอง คำว่าเจ้าฟ้าในสมัยนั้นจึงมิได้หมายถึงความสูงตำแหน่งฐานันดรศักดิ์ พระราชโอรสองค์ใดจะเป็นเจ้าฟ้าหรือไม่ก็สุดแล้วแต่ว่า พระราชโอรสพระองค์นั้นจะได้ครองเมืองใดเมืองหนึ่งก็ได้ เมืองลูกหลวงหรือไม่เท่ากัน เมืองลูกหลวงในสมัยอยุธยาขึ้นก็มีได้มีกำหนดแน่นอน พระมหากษัตริย์อาจทรงเห็นสมควรที่จะส่งลูกหลวงไปครองเมืองใดเมืองหนึ่งก็ได้ สุดแล้วแต่สถานการณ์และความจำเป็น และพระราชโอรสที่จะไปครองเมืองลูกหลวงนั้น ก็อาจเป็นได้ตั้งแต่พระมหาอุปราช ลูกหลวงเอก ลูกหลวง จนถึงชั้นพระเยาวราช เมื่อได้ทรงครองเมืองแล้วก็ทรงอยู่ในตำแหน่งเจ้าฟ้านั้นยังขาดความแน่นอนมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทั้งนี้เพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเป็นเจ้าฟ้า ตั้งแต่สมเด็จพระบรมชนกนาถยังมีได้เสวยราชสมบัติ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้โปรดเกล้าฯ ให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นเจ้าฟ้าตั้งแต่แรกประสูติด้วยเหตุผลตามพระราชดำรัสว่า "เมื่อพ่อก็เป็นเจ้าฟ้าแม่ก็เป็นเจ้าฟ้า ลูกก็ต้องเป็นเจ้าฟ้า"

โอรสธิดาของพระราชโอรสแห่งพระมหากษัตริย์สมัยอยุธยาขึ้น คงจะเป็นหม่อมเจ้าทั้งสิ้น แต่บุตรหม่อมเจ้านั้นจะได้เป็นหม่อมราชวงศ์หรือไม่และจะได้ลดหลั่นลงไปจนถึงชั้นหม่อมหลวงหรือไม่เป็นเรื่องที่น่าสงสัยอยู่ เพราะไม่มีหลักฐานปรากฏแน่ชัด ผู้ที่เป็นบุตรหลานหม่อมเจ้านั้น คงจะมีผู้ยกย่องใช้คำว่าหม่อมนำหน้านามโดยทั่วไป แต่ถ้าหากว่ามีความดีความชอบในราชการก็คงจะได้แต่งตั้งขึ้นเป็นเจ้าอีกชนิดหนึ่ง ที่เรียกว่าเจ้าราชินิกุล

เจ้านายในพระราชวงศ์นั้นทรงมีศักดินามาตั้งแต่แรกประสูติทั้งสิ้น ศักดินาของพระราชวงศ์นั้นเพิ่มขึ้นและลดลงได้ตามความชอบและความผิดที่มีต่อแผ่นดิน แต่ศักดินาก็มีมาแต่แรกประสูตินั้น ถ้าจะถือตามเกณฑ์ที่ใช้กันอยู่ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ชั้นเจ้าฟ้าทรงศักดินาตั้งแต่ 15,000 ไร่ไปถึง 20,000 ไร่ ชั้นพระองค์เจ้าตั้งแต่ 1,500 ไร่ ไปถึง 7,000 ไร่ หม่อมเจ้ามีศักดินา 1,500 ไร่ หม่อมราชวงศ์มีศักดินา 500 ไร่ และหม่อมหลวงมีศักดินา 200 ไร่

เมื่อได้พูดถึงระบบศักดินาขึ้นมาแล้วในที่นี้ ก็จำเป็นต้องพูดถึงระบบนั้นต่อไป เพราะระบบศักดินาเป็นระบบสังคมสภวศรัทธาโดยแท้จริง และได้ใช้ติดต่อกันลงมามีในประเทศไทยเป็นเวลานานหลายร้อยปี จนถึงในปัจจุบันนี้ก็ยังมีได้เลิกไปโดยหมดสิ้นเสียทีเดียว ผิดกันแต่ที่ว่าศักดินาในปัจจุบันนี้เป็นเรื่องของประเพณี ไม่ได้มีผลในทางกฎหมายหรือเกี่ยวข้องกับสิทธิเสรีภาพที่ของคนเช่นในสมัยก่อน ระบบสังคมแห่งกรุงศรีอยุธยา ซึ่งพอจะเรียกได้ว่าระบบศักดินานั้น เป็นของที่เกิดขึ้นและมีอยู่ร่วมสมัยกับระบบพีวคัลของฝรั่งถึงจะร่วมกาละกันห่างไกลกันอีกอยู่มากที่แท้ละ ด้วยเหตุนี้จึงต้องมีความแตกต่างกันอยู่มากเป็นธรรมดา ระบบพีวคัลของฝรั่งนั้น ถือเอาที่ดินเป็นเกณฑ์ในการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลต่าง ๆ ในสังคม ส่วนระบบศักดินาของไทยนั้นถือเอาศักดินาของคนเป็นเกณฑ์แล้ววางเฉย มีข้อน่าสังเกตอยู่ว่าการวัดศักดินาหรือศักดินาของคนในประเทศไทยนั้นใช้มาตราวัดที่ดินคือไร่เป็นเครื่องวัด ทั้งนี้ทำให้นึกได้ว่าไปว่าระบบศักดินาของไทยนั้นในระยะแรกเริ่มอาจเกี่ยวกับการถือที่ดินเป็นสำคัญ เช่นเดียวกับระบบพีวคัลของฝรั่ง แต่ถ้าหากจะพิจารณาตามข้อเท็จจริงแล้วไม่ปรากฏว่าได้เคยมีการถือที่ดินกันตราศักดินา เพราะฉะนั้นถ้าจะคิดอีกทางหนึ่งแล้วก็น่าจะคิดว่าสังคมเมืองไทยนั้นเป็นสังคมกสิกรรม เมื่อถึงคราวที่จะต้องวัดศักดินาของคนผู้ที่เริ่มคิดจะวัดศักดินาของคนนั้นอาจนึกถึงมาตราวัดที่ดินได้ก่อนสิ่งอื่นก็ได้ หรือมีฉะนั้นคำว่าศักดินานั้นเองอาจแปลแต่เพียงว่านาแห่งศักดินาก็ได้ เพื่อให้เห็นแตกต่างกันมาที่เป็นเนื้อที่ดินสำหรับปลูกข้าว หรือประกอบกรการกสิกรรมอย่างอื่น เพราะศักดินาของคนในสมัยอยุธยา นั้น อาจเกิดออกนอกผลนอกเงยขึ้นก็ได้หรืออาจไม่เกิดออกนอกผลและลดน้อยลงไปกว่าเดิมก็ได้สุดแล้วแต่การกระทำของผู้ที่มีศักดินาแต่ละคน อธิบายไว้ที่ถาม คนในสังคมสภวศรัทธาทุกคนต้องมีศักดินามากน้อยตามแต่ตำแหน่งหน้าที่ ในราชการแผ่นดินหรือตามแต่อาชีพ เช่น เป็นไพร่หลวงก็มีศักดินา 25 ไร่ เป็นไพร่ราบก็มีศักดินา 20 ไร่ แม้แต่บุคคลซึ่งมีอาชีพเป็นอิสระไปจากราชการแผ่นดิน ก็มีศักดินาเช่นเดียวกัน เช่นเป็นนายโรงละคร ก็มีศักดินา 30 หรือ 40 ไร่

หากไม่รู้จักทำมาหากินต้องยากจนลงไป ถึงต้องเป็นยาจกเข็ญใจขอทานเขากิน ศักดินานั้นเองก็ลดลงไปเหลือแต่เพียง 7 ไร่ หรือถ้าหากว่าเป็นหนี้สินล้นพ้นตัว จนต้องทำให้ตัวเองตกไปเป็นทาสของผู้อื่น ศักดินาที่มีอยู่นั้นก็หมดสิ้นไป การที่บุคคลซึ่งมิได้รับราชการมีศักดินาเช่นเดียวกับผู้ที่รับราชการนั้น อาจเป็นที่มา ของคำว่า “เชลยศักดิ์” ในภาษาไทย ปัจจุบันนี้ก็ได้ซึ่งหมายถึงอาชีพที่มีได้เกี่ยวข้องกับทางราชการ เช่น “แพทย์เชลยศักดิ์” อันหมายถึงแพทย์ซึ่งประกอบอาชีพของตนเป็นอิสระ มิได้เป็น “แพทย์หลวง” ศักดินาของคนในสมัยอยุธยา นั้น เพิ่มขึ้นได้ด้วยการทำความดีความชอบในราชการหรือในการประกอบอาชีพที่มีความสำคัญต่อสังคมมากขึ้นไป แต่ข้อสำคัญนั้นก็คือ ศักดินาที่ทุกคนมีประจำตัวอยู่นั้นเป็นเครื่องกำหนดสิทธิและหน้าที่ในสังคมมากน้อยอย่างไรก็มีศักดินาของบุคคลนั้นเองเป็นเครื่องกำหนดสิทธิและหน้าที่ในสังคมมากน้อยอย่างไรก็มีศักดินาของบุคคลนั้นเองเป็นเครื่องกำหนด

ในสังคมสมัยอยุธยาที่กล่าวถึงนี้ มีการแบ่งคนในสังคมออกเป็นสองชั้น ผู้ที่มีศักดินาตั้งแต่ 400 ไร่ขึ้นไปเรียกกันว่าผู้ดี ส่วนผู้ที่มีศักดินาต่ำกว่านั้น ถือว่าเป็นไพร่ แต่ในที่นี้ก็จะต้องคำนึงถึงข้อสังเกตซึ่งได้ตั้งไว้แล้วแต่แรกเริ่มว่า สังคมอยุธยานั้นเป็นสังคมที่มีความเคลื่อนไหวมิใช่แน่นอนตายตัวอย่างสังคมในประเทศอื่น ๆ เพราะฉะนั้นผู้ที่ไพร่นั้นจึงเชื่อว่าจะต้องเป็นไพร่ตลอดไปจนกว่าจะสิ้นอายุของตน หากเป็นผู้ที่มีความสามารถในการประกอบกิจการงานและสติปัญญาแล้ว ก็จะได้เพิ่มศักดินาขึ้นไปเรื่อย ๆ จนเป็นชนชั้นผู้ดีไปในที่สุด ส่วนผู้ที่เป็นผู้ดีอยู่แล้วนั้น ก็เชื่อว่าจะเป็นผู้ดีไปได้จนตาย หากประพฤติดนพิตพลาดหรือไม่เจริญในหน้าที่การงาน ก็อาจถูกลดศักดินาลงไปเป็นไพร่ได้ในที่สุดเช่นเดียวกัน ผู้ที่เป็นผู้ดีมีศักดินาตั้งแต่ 400 ไร่ขึ้นไปนั้น มีสิทธิต่าง ๆ บางประการเหนือผู้ที่มีศักดินาต่ำกว่านั้น อาทิเช่น ตนเองและบุคคลในครอบครัวไม่ต้องถูกเกณฑ์ไปใช้งานในราชการ ในฐานะที่เรียกกันว่าเลข นอกจากนั้นเมื่อผู้ดีเกิดมีความถึงโรงศาล ก็ไม่ต้องไปศาลด้วยตนเอง เว้นแต่ในกรณีที่เกิดความนั้นเป็นอาญาแผ่นดิน ผู้ดีถูกกล่าวหาว่าเป็นกบฏ แต่ในคดีธรรมดาสามัญนั้น ผู้ดีมีสิทธิที่จะส่งผู้แทนไปว่าความแทนตนในโรงศาลได้ ว่าโดยทั่วไปแล้ว ผู้ที่มีศักดินาสูงหรือผู้ดีนั้นก็ต้องมีบุคคลที่เรียกกันว่าทนายเอาไว้ใช้สอยกิจการส่วนตัวและในบรรดาทนายเหล่านั้น ก็จะต้องมีคนที่มีความรู้ กฎหมายและมีความชำนาญในการว่าความเอาไว้ใช้ เป็นผู้แทนตนไปว่าความในโรงศาลเมื่อเกิดคดีขึ้นเป็นต้นเหตุให้เกิดมีศัพท์ในภาษาไทยว่า “ทนายความ” มาจนบัดนี้ ในประการสุดท้ายผู้ที่มีศักดินาตั้งแต่ 400 ไร่ขึ้นไป มี

สิทธิที่จะเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทได้ในขณะที่เสด็จออกขุนนาง แต่ผู้ที่มีศักดิ์นาสูงนั้น มิใช่ว่าจะมีแต่คุณแก่ตนเสมอไปเท่านั้น หากแต่มีหน้าที่และภาระกิจบางประการประกอบอยู่ด้วย ยกตัวอย่างเช่น ผู้ที่มีศักดิ์นาสูงนั้น จะต้องรับผิดชอบต่อองค์พระมหากษัตริย์ในอันที่จะควบคุมผู้คนไว้จำนวนหนึ่งให้มีกำลังและร่างกายอันสมบูรณ์และแข็งแรงพอที่จะใช้ในราชการทัพหรือราชการอื่น ๆ ได้ ยกตัวอย่างเช่นผู้ที่มีศักดิ์นา 10,000 ไร่ และมีหน้าที่บังคับบัญชากรมกองซึ่งมีไพร่หลวงสังกัดอยู่ ก็จะต้องรับผิดชอบในจำนวนผู้คนที่จะกะเกณฑ์มาใช้ในราชการให้ได้ทันทั่วที่เป็นจำนวน 400 คนตามแต่จะมีรับสั่งเรียก จำนวนคน 400 คนนี้เป็นผลลัพธ์ของการเอาศักดินา 10,000 ไร่ ของผู้ที่มีศักดิ์นาสูงตั้งแต่เอาศักดินา 25 ไร่ อันเป็นศักดินาของไพร่หลวงเข้าหาร ผู้ที่มีศักดิ์นาสูงบางคนอาจมีผู้น้อยในสังกัดของตนเป็นจำนวนมากมายนั่นหลายเท่า แต่จำนวนคนนั้นเป็นจำนวนที่ต่ำสุดในความรับผิดชอบ และผู้ที่มีศักดิ์นาสูงนั้น ก็จะต้องคอยดูแลในความผาสุกและในความปลอดภัยของทุกคนเหล่านั้น แม้แต่บุคคลที่อยู่ในสังกัดของตนเกิดอัยยภัยความตึงเครียดก็เป็นหน้าที่ของผู้ที่มีศักดิ์นาสูงจะต้องส่งหนายไปแก้คดีให้ ทั้งนี้ก็เพื่อรักษากำลังคนไว้ให้ใช้ในราชการได้ทุกเมื่อ และกำลังคนนั้นจะต้องเป็นกำลังคนที่แข็งแรงมีประสิทธิภาพ มิใช่กำลังของคนที้อดอยากหรืออ่อนเปลี้ยเสียขาซึ่งจะไม่เป็นประโยชน์แก่ทางราชการเลย

ในระบอบสังคมสมัยอยุธยาชั้น ชายฉกรรจ์ทุกคนที่เป็นไทแก่ตัวและมีได้เกิดมาในตระกูลผู้ดี ยกเว้นพระภิกษุสงฆ์จะต้องไปขึ้นทะเบียนเป็นเลขสังกัดกรมกองต่าง ๆ หากบิดาเป็นไพร่หลวงอยู่แล้ว เมื่อชายฉกรรจ์อายุครบ 18 ปีบริบูรณ์ ก็จะต้องไปขึ้นทะเบียนเป็นไพร่สมเป็นเวลา 2 ปี ตามกรมกองที่บิดาของตนสังกัดอยู่ในระยะเวลา 2 ปีที่เป็นไพร่สมอยู่นี้ ชายฉกรรจ์เหล่านั้นขึ้นตรงต่อเจ้ากรมหรือข้าราชการคนอื่น ๆ ภายในกรมกองซึ่งเจ้ากรมได้มอบหมายให้ จะใช้สอยทำกิจการใด ๆ ก็ได้ เพื่อฝึกหัดไว้ให้พร้อมที่จะรับราชการต่อไป เมื่ออายุครบ 20 ปีบริบูรณ์แล้ว จึงขึ้นทะเบียนเป็นไพร่หลวง จะเป็นที่กรมกองเดิมของตนก็ได้ แต่ถ้าหากไม่พอใจจะเปลี่ยนสังกัดไปขึ้นกับกรมกองอื่น ๆ ก็ได้ ผู้ที่เป็นไพร่หลวงนั้นจะต้องรับราชการตลอดไปจนกว่าจะมีอายุถึง 60 ปี จึงจะปลดจากราชการ หรือถ้าหากมีบุตรเป็นชายฉกรรจ์ขึ้นทะเบียนเป็นไพร่หลวงแล้ว 3 คน ผู้ที่เป็นบิดาก็จะถูกปลดปล่อยให้พ้นจากราชการ ไพร่หลวงนั้นหมายถึง ไพร่พลที่จับอาวุธออกรบได้ ในยามที่มีศึกสงครามเป็นทหารฝ่ายพลรบตามที่เรียกกันในปัจจุบันนี้ ส่วนไพร่ราบนั้น อาจหมายถึงผู้ที่ไม่เหมาะสมที่จะใช้ทำการรบ แต่ใช้ในการทาบทามเสบียงหรือสัมภาระอื่น ๆ

ตลอดจนใช้ในการโยธาได้ ผู้ที่เป็นไพร่หลวงนั้นอาจเป็นเพราะเข้าสังกัดกรมกองเดิมที่บิดาของตนสังกัดอยู่ก็ได้ หรือเพราะมีร่างกายไม่เหมาะสมที่จะใช้ทำการรบก็ได้ หรือไปเข้าสังกัดกรมกองที่มีแต่ไพร่ราบด้วยความสมัครใจของตัวเองก็ได้ ผู้ที่เป็นเลขสังกัดกรมกองราชการเหล่านี้ ในปีหนึ่ง ๆ จะต้องสละเวลาทำมาหากินเพื่อเข้ามาอยู่เวรรับราชการตามกรมกองที่ตนสังกัดอยู่ ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ปรากฏตามหลักฐานซึ่งลาลูแบร์ได้จดไว้ว่า พวกเลขต้องเข้ามารับราชการปีหนึ่งเป็นเวลา 6 เดือน ระยะเวลา 6 เดือนนี้ไม่จำเป็นที่จะต้องติดต่อกัน กรมกองที่เป็นเจ้าสังกัดจะเรียกเข้ามาเวลาใดก็สุดแต่ความจำเป็น แต่เมื่อรวมเวลาแล้วปีหนึ่งจะต้องไม่เกิน 6 เดือน ในสมัยกรุงธนบุรี เวลาราชการนี้ลดลงมาเหลือเพียงปีละ 4 เดือน และเมื่อถึงกรุงรัตนโกสินทร์ก็ลดลงมาเหลือเพียงปีละ 3 เดือนเท่านั้น ผู้ที่เป็นเลขสังกัดกรมกองราชการนั้นจึงมีเวลาทำมาหากินเป็นของตนเองในส่วนใหญ่ของปี การงานที่ต้องทำเมื่อเข้ามาอยู่เวรราชการนั้น ผู้ที่เป็นเจ้าขุนมูลนายเป็นผู้กำหนดให้ แต่ผู้ที่เป็นเจ้าขุนมูลนายอาจเรียกใส่สอยเป็นส่วนตัวบ้าง แต่ก็มิใช่ตลอดไปตามมาตรา 25 ของกฎหมายลักษณะอาญาหลวง ปรากฏว่ามีการกำหนดบทลงโทษเจ้าขุนมูลนายซึ่งใช้เลขสมได้สังกัดไปทำกิจการส่วนตัวเกินกว่า 1 วัน 2 วัน หรือ 3 วันตามลำดับ หน้าที่ราชการของพวกเลขนั้น ก็แตกต่างกันไปสุดแล้วแต่กรมกองที่ตนสังกัดอยู่ บางคนก็ทำหน้าที่ทหาร หากกรมที่ตนสังกัดนั้นเป็นกรมทหาร แต่ถ้าสังกัดกรมกองอื่น เช่น กรมช่างสิบหมู่ ก็ทำงานช่างต่าง ๆ และเลขทุกคนนั้นหากปรากฏว่าเป็นผู้ที่ทำหน้าที่ราชการได้ดีหรือเป็นผู้ที่มีฝีมือดีก็จะได้เลื่อนฐานะในราชการของตนขึ้นไป กล่าวคือ จะได้เลื่อนศักดินาสู่ชั้นไปโดยไม่มีกำหนด ในระหว่างที่พวกเลขต้องเข้ามาอยู่เวรรับราชการนั้น พวกเลขก็ต้องมาด้วยทุนรอนของตนเอง เรื่องอาหารการกินเป็นภาระที่บิดามารดาหรือภรรยาจะต้องคอยส่งเสียมิให้ออดอยาก และเข้าของที่ส่งมาให้แก่กันนั้น บางทีก็เผื่อแผ่ไปถึงคนที่เป็นเจ้าขุนมูลนายได้อีกด้วย ผู้ที่ได้ขึ้นทะเบียนเป็นเลขแล้วนั้นได้รับสิ่งตอบแทนจากทางราชการ ซึ่งสำคัญอยู่อย่างหนึ่ง กล่าวคือ ได้รับเอกสารที่เรียกว่าตราภูมิคุ้มห้าม ผู้ที่ได้รับตราภูมิคุ้มห้ามแล้วนั้นไม่ว่าจะประกอบการทำงานหาเงินสิ่งใด ย่อมได้รับยกเว้นภาษีอากรในทุกกรณีไป

ระบอบสังคมที่บังคับให้ผู้ชายต้องจากบ้านไปอยู่เวรรับราชการในระยะเวลาหนึ่งทุก ๆ ปี เช่นนี้ ย่อมทำให้ผู้หญิงในครอบครัวต้องเข้ารับภาระกิจการงาน แห่งครอบครัวนั้นด้วยความจำเป็นในยามปกติก็ผู้ชายก็คงจะกลับบ้านมาดูแลกิจการของตนได้บ่อยครั้ง และโดยเฉพาะในฤดูกาลที่มีการงานชุก เช่น หน้าที่ทำนา ผู้ชายก็คงจะอยู่บ้านเป็นส่วนมาก แต่

ในยามสงครามนั้น ผู้ชายจะต้องหายจากบ้านไปเป็นเวลานาน บางคนก็อาจไม่ได้กลับมาเลยเป็นหน้าที่ของผู้หญิงจะต้องดูแลความเป็นอยู่ของครอบครัวแทนผู้ชายในระหว่างนั้น ความจำเป็นของสิ่งหนึ่งให้สตรีในเมืองไทยมีสิทธิว่ากล่าวกิจการของครอบครัวมากกว่าสตรีในประเทศอื่น ๆ ในสมัยเดียวกัน และอาจเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้สตรีในเมืองไทยมีสิทธิเท่าเทียมกับผู้ชาย หรือมากกว่าผู้ชายโดยพฤตินัยลงมาถึงทุกวันนี้

ตามหัวเมืองที่อยู่ไกลพระนครออกไปนั้น การที่จะเกณฑ์ผู้ที่เป็นเลขเข้ามารับราชการย่อมไม่สะดวกเป็นธรรมดา ด้วยเหตุนี้จึงมีเลขอีกชนิดหนึ่งเกิดขึ้น เรียกว่าเลขส่วย มีหน้าที่สำหรับหารัตนต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์แก่ทางราชการหรือวัตถุซึ่งทางราชการต้องการส่งเข้ามาเป็นส่วยและเป็นหน้าที่ของเจ้าเมืองแห่งหัวเมืองนั้น ๆ จะต้องคอยดูแลให้ได้ส่วยส่งเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาครบตามจำนวน หัวเมืองที่มีวัตถุที่ทางราชการต้องการ เช่น ตะกั่ว ฝักกบ หรือดินประสิว นั้น ส่วนมากมักจะเป็นหัวเมืองที่มีเลขส่วยทั้งสิ้น

ในสมัยกลางแห่งกรุงศรีอยุธยาได้เกิดประเพณีขึ้นใหม่อีกอย่างหนึ่ง กล่าวคือ ทางราชการอนุญาตให้คนที่เงินค่าราชการหนึ่งให้แก่ทางราชการเพื่อจ้างคนมารับราชการแทนตนได้ เงินนี้เรียกว่าเงินค่าราชการ และมีอัตราที่ต้องเสียแตกต่างกันไปตามยุคตามสมัย ในสมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้เปลี่ยนชื่อเงินค่าราชการนี้เสียใหม่ว่า **เงินรัชูปการ** และอัตราที่ต้องเสียเป็นอัตราสุดท้ายก่อนที่จะได้ยกเลิกไปนั้น เป็นจำนวนเงิน 6 บาท การเก็บเงินค่าราชการหรือเงินรัชูปการนี้ ก็โดยอาศัยหลักที่ว่าชายฉกรรจ์ทุกคนเป็นข้าของพระเจ้าแผ่นดิน มีหน้าที่ ๆ จะต้องปฏิบัติราชการให้แก่พระเจ้าแผ่นดิน เมื่อตนเองไม่สามารถจะปฏิบัติราชการนั้นได้ จึงต้องใช้เงินจำนวนหนึ่งจ้างคนอื่นมาปฏิบัติราชการนั้นแทนตน ในที่นี้มีข้อสังเกตอีกอย่างหนึ่งว่า ในสมัยรัชกาลที่ 7 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเสียเงินรัชูปการปีละ 6 บาทเช่นเดียวกับชายฉกรรจ์ทั่วไป เมื่อเงินรัชูปการนั้นมีต้นเหตุและรากฐานมาจากระบอบศักดินา ซึ่งถือว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระเจ้าชีวิต เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงเสียเงินรัชูปการเช่นเดียวกับเลขหรือคนซึ่งมีหน้าที่ จะต้องปฏิบัติราชการให้แก่พระองค์ทั่วไปแล้วก็น่าจะกล่าวได้ว่า ระบอบศักดินาของไทยนั้นมาถึงสุดลงจริง ๆ เมื่อรัชกาลที่ 7 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ และก็น่าจะกล่าวต่อไปได้อีกว่าระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชของประเทศไทยนั้นสิ้นสุดลงด้วยพระราชกฤษฎีกาแห่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวนั่นเอง หากได้สิ้นสุดด้วยการกระทำของ

บุคคลอื่นใดไม่ อย่างไรก็ตามเงินค่าราชการนี้ ทำให้เกิดประโยชน์แก่บุคคลหลายฝ่ายด้วยกัน ผู้ที่เป็นเจ้าขุนมูลนายตามกรมกองต่าง ๆ ซึ่งมีทรัพย์มากหรือมีรายได้มาก ก็มักจะเสียเงินค่าราชการให้แก่ผู้คนที่อยู่ในสังกัดของตน แล้วเอาคนเหล่านั้นไปใช้สอยในกิจการของตน หรือ ผู้ที่มีฐานะดีเป็นช่างฝีมือ ตลอดจนผู้ที่มีโรนามากก็ยอมเสียเงินค่าราชการที่ทางราชการเรียกร้อง เพื่อยกเว้นตนเองมิให้ต้องเสียเวลาเข้าไปอยู่เวรรับราชการตามกรมกองที่ตนสังกัดอยู่ เพื่อจะได้มีเวลาประกอบกิจการงานของตนเองให้เกิดประโยชน์ได้ตลอดปี เงินค่าราชการนี้ น่าจะเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้กรุงศรีอยุธยาต้องร่วโรยไปทางด้านกำลังพล จนไม่สามารถสู้กับ ข้าศึกศัตรูได้เหมือนเมื่อในสมัยแรกเริ่ม และได้ทำให้ระบอบศักดินานี้กลายเป็นจักรกล อย่างหนึ่งในการเก็บภาษีเท่านั้น มิได้มีความหมายในการรวบรวมกำลังคนไว้ป้องกัน ประเทศหรือใช้ราชการอื่น ๆ อีกต่อไป

เป็นธรรมดาที่ในทีใดที่มีการบังคับ ในทีนั้นก็ต้องมีผู้พยายามหลบหลีก ชายฉกรรจ์ซึ่งระบอบสังคมสมัยอยุธยาบังคับให้ต้องเป็นเลขนั้น ก็พยายามหลบหลีกหน้าที่ของตนด้วยวิธีต่าง ๆ กัน กรมกองราชการต่าง ๆ นั้น มีอำนาจที่จะออกไปเอาตัวชายฉกรรจ์ ซึ่งเกิดมาในครอบครัวที่เคยสังกัดในกรมกองนั้น ๆ มาสักข้อมือเป็นเครื่องหมายแห่งกรมกองไว้เป็นหลักฐาน กรมกองที่อยู่ในกรุงนั้นมักจะออกไปสักเลขเป็นครั้งคราว และเมื่อมีข่าวไปถึงในชนบทว่าจะมีผู้ออกมาสักเลข ชายฉกรรจ์ในชนบทก็มักจะพากันหลบหนีเข้าป่าไป บางพวกก็อาจหลบไปชั่วคราว เมื่อขุนนางผู้ออกมาสักเลขกลับไปแล้ว ก็จะกลับคืนสู่บ้านของตน แต่บางพวกเมื่อหลบไปแล้ว ก็ไปควบคุมส้องสมุ่กันเป็นโจรเที่ยวปล้นสะดมเป็นอาชีพ เกิดเป็นปัญหาสังคมอย่างหนึ่งของกรุงศรีอยุธยาในสมัยนั้น แต่คนบางพวกไม่หนีเข้าป่าเพื่อหลีกเลี่ยงการถูกสักเลข แต่กลับหนีเข้ากรุง กล่าวคือเข้ามาถวายตัวเป็นข้าไทกับเจ้านายในพระราชวงศ์ที่ตนเห็นว่ามีความสามารถมากพอจะคุ้มครองตนมิให้ต้องถูกเกณฑ์ไปรับราชการได้ ด้วยเหตุนี้เจ้านายบางพระองค์จึงมีข้าไทเป็นจำนวนมากและมีจำนวนมากเพิ่มขึ้นทุกที เรื่องนี้เป็นปัญหา ซึ่งทางราชการของกรุงศรีอยุธยาจะต้องแก้ไข เพราะประการแรกการที่ชายฉกรรจ์เข้าถวายตัวเป็นข้าไทกับเจ้านายในพระราชวงศ์เป็นจำนวนมากนั้น มีผลเสียหายโดยตรง คือ ทำให้จำนวนคนที่เกณฑ์มาทำราชการได้นั้นน้อยลงไปไม่สะดวกแก่การที่จะปฏิบัติราชการของกรมกองต่าง ๆ ในประการที่สอง การที่เจ้านายบางพระองค์มีข้าไทเป็นจำนวนมากนั้น เป็นการเสี่ยงต่อความไม่สงบของบ้านเมือง เพราะเจ้านายที่มีข้าไทมากอาจคิดขบถขึ้นมาเมื่อไรก็ได้ ทางราชการกรุงศรีอยุธยาจึงจำต้องแก้ไขปัญหานี้และก็ได้

แก้ไขได้อย่างแน่นอน ด้วยวิธีตามเข้าไปถึงในวังเจ้านายที่มีข้าไทมาก และตั้งกรมขึ้นที่นั่น โดยยกย่องให้เจ้านายที่มีข้าไทมากนั้นเองเป็นผู้กำกับราชการของกรมที่ตั้งขึ้นแต่ผู้บังคับบัญชาผู้คนในกรมนั้นจริง ๆ มีข้าราชการประจำในตำแหน่งต่าง ๆ เช่นเดียวกับกรมกองราชการอื่น ๆ ได้แก่ เจ้ากรม ปลัดกรม และสมุหนายกผู้ซึ่งเป็นผู้ถือบัญชาคนทั้งหลายซึ่งขึ้นอยู่กับกรมนี้ การกระทำเช่นนั้นก่อจตุผลเสียหายที่กล่าวถึงแล้วได้ทั้งสองทาง กล่าวคือทางราชการกรุงศรีอยุธยาที่มีอำนาจบังคับบัญชาเหล่าข้าไทของเจ้านายต่อไปและเรียกมาใช้ในราชการได้ โดยวิธีออกหมายกะเกณฑ์ไปเช่นเดียวกับกรมกองราชการทั้งหลาย ส่วนปัญหาเรื่องเจ้านายจะคิดขบถนั้น ก็เป็นอันคงไปเพราะทางราชการได้เข้าควบคุมข้าไทของเจ้านายเหล่านั้นแล้วโดยใกล้ชิด การตั้งกรมเจ้านายนั้นเริ่มต้นและเป็นมาในทำนองนี้ แต่ทางราชการกรุงศรีอยุธยาก็มีมารยาทพอที่จะอ้างว่า การกระทำเช่นนี้เป็น การเฉลิมพระเกียรติเจ้านายบางพระองค์ที่มีข้าไทมาก กรมกองที่ตั้งขึ้นเพื่อควบคุมข้าไทของเจ้านายในพระราชวงศ์เหล่านั้นมีขนาดใหญ่น้อยต่างกัน หากวงไหนมีข้าไทเป็นจำนวนที่พอจะตั้งกรมได้แต่ยังไม่มากนักก็ตั้งเป็นกรมเล็กมีขุนนางบรรดาศักดิ์เป็นหมื่นเป็นเจ้ากรม ขนาดใหญ่กว่านั้นขึ้นไปเจ้ากรมก็เป็นขุน และถ้าใหญ่กว่านั้นขึ้นไปอีกก็มีเจ้ากรมเป็นหลวง พระจนถึงกรมที่ใหญ่ที่สุดซึ่งในสมัยอยุธยาเรียกว่ากรมสมเด็จ มีเจ้ากรมเป็นพระยา ตามธรรมเนียมไทยในสมัยอยุธยานั้น ไม่นิยมเรียกนามผู้ใหญ่ที่ตนนับถืออยู่แล้วโดยทั่วไปมักจะเรียกนามสมมุติด้วยเหตุนี้เจ้านายที่ทรงกรมจึงมีผู้ขานพระนามตามชื่อเจ้ากรมไปด้วย เช่นกรมขุนสุเรนทรพิทักษ์ และกรมหลวงอภัยนุชิต เป็นต้นแม้แต่เจ้านายฝ่ายใน เมื่อทรงกรมแล้วก็ขานพระนามตามชื่อเจ้ากรมเช่นเดียวกับเจ้านายฝ่ายหน้า เช่น กรมหลวงโยธาเทพ ซึ่งแสดงให้เห็นชัดว่า ชื่อโยธาพิทักษ์ เป็นราชทินนามของขุนนางฝ่ายทหารโดยแท้ คือหลวงโยธาพิทักษ์และหลวงโยธาเทพ มิใช่เป็นพระนามของเจ้านายฝ่ายในเป็นแน่นอน

อีาริธีหนึ่งที่จะหลีกเลี่ยงการถูกเกณฑ์ราชการได้นั้นก็คือหนีไปบวชผู้คนที่หนีไปบวชเพื่อหลีกเลี่ยงการถูกสักเลขนั้นคงจะมีอยู่เป็นประจำและมีจำนวนมาก ในบทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนนั้นเมื่อขุนแผนจะลาสิกขา ท่านสมภารผู้เป็นอาจารย์ของขุนแผนยังได้ถามก่อนว่า “จะสึกไปให้เขาสักมึงหรือหวา” คำกลอนนี้แสดงให้เห็นว่าในจิตใจของคนสมัยอยุธยานั้นการเข้าบวชเป็นพระภิกษุมีความผูกพันอยู่กับการถูกสักเลขไม่น้อย เรื่องนี้ก็เป็นปัญหาสำคัญที่ทางราชการของกรุงศรีอยุธยาต้องแก้ไขอีกเช่นเดียวกัน เพราะนอกจากผลร้ายอันเนื่องด้วยคนที่จะเกณฑ์มาใช้ในราชการได้มีจำนวนน้อยลงไปแล้ว ยังมีผลร้ายเกิดขึ้นในวงการศาสนา

อีกตัวหนึ่ง เพราะคนที่หนีไปบวชเพื่อหลีกเลี่ยงราชการนั้น ย่อมไม่มีศรัทธาในพระศาสนาอย่างแท้จริง และเมื่อได้เข้าบวชเพราะความประสงค์อย่างเดียวที่จะหลีกเลี่ยงราชการในระหว่างที่อยู่สมณเพศนั้นก็คงจะปฏิบัติทางพระธรรมวินัยย่อหย่อนเป็นผลเสียหายแก่พระศาสนาได้มาก การแก้ไขนั้นได้เริ่มขึ้นในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชและวิธีการแก้ไขก็คือจัดให้มีการสอบความรู้พระภิกษุสงฆ์ทั่วราชอาณาจักรเป็นครั้งคราว โดยกำหนดลงไปแน่นอนว่า พระภิกษุที่บวชมาก็พอว่าจะต้องมีภูมิความรู้ในธรรมะและภาษาบาลีขั้นไหน เมื่อพระภิกษุรูปใดสอบความรู้ไม่ได้ตามเกณฑ์ที่ทางราชการกำหนด ก็ให้สึกไปจากสมณเพศ และคงจะถูกสักเลขให้เข้าสังกัดกรมกองราชการต่อไปทันที การสอบความรู้พระภิกษุสงฆ์ในครั้งนี้ มิได้มีวัตถุประสงค์ที่จะส่งเสริมความรู้ของพระภิกษุเป็นแน่นอน แต่มีวัตถุประสงค์อย่างเดียวที่จะไล่คนซึ่งบวชเพราะหลีกเลี่ยงราชการนั้นออกมาจากสมณเพศ แต่ผลที่เกิดขึ้นนั้นก็เห็นผลดีในหลายทาง เพราะเป็นการส่งเสริมให้พระภิกษุสงฆ์ได้เล่าเรียนพระปริยัติมีความรู้สูงขึ้นในตัว ทำให้พระศาสนาหมดมลทินลงไปได้มาก และการสอบความรู้พระภิกษุสงฆ์ในสมัยนั้นได้กลายมาเป็นการสอบนักธรรมและสอบพระปริยัติธรรมของพระภิกษุสงฆ์ในสมัยต่อ ๆ มา คำว่า “สอบไล่” ในภาษาไทยก็น่าจะมีมูลเหตุมาจากการสอบพระภิกษุสงฆ์ครั้งนั้น เพราะเป็นการสอบเพื่อไล่ให้สึก มิใช่เป็นการสอบเพื่อเลี้ยงเอาไว้

ชนชั้นที่อยู่ระหว่างพระราชวงศ์และราษฎรทั่วไปนั้นก็ได้แก่ขุนนาง ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป ขุนนางหรือข้าราชการในสมัยศรีอยุธยา มีฐานะตั้งอยู่บนหลักเกณฑ์ 3 ประการ คือ ศักดินา ยศหรือบรรดาศักดิ์ และตำแหน่ง ขุนนางชั้นสัญญาบัตรคือขุนนางซึ่งพระมหากษัตริย์เป็นผู้ทรงแต่งตั้งด้วยพระองค์เองนั้น มีศักดินาตั้งแต่ 400 ไร่ขึ้นไปถึง 10,000 ไร่ ผู้ที่มีศักดินาต่ำกว่า 400 ไร่ลงไปนั้นเป็นข้าราชการชั้นประทวน ได้รับการแต่งตั้งจากขุนนางผู้เป็นผู้บังคับบัญชาตนจึงไม่มีสัญญาบัตร ขุนนางชั้นต่ำเหล่านี้มีจำนวนมาก และไม่มีสิทธิพิเศษเหนือราษฎรสามัญอย่างไหน มีภาระที่จะต้องถูกเกณฑ์ไปรับราชการ และต้องเข้าเวรเช่นเดียวกับเลขสักสังกัดโดยทั่วไป เมื่อออกเวรแล้วก็มาทำมาหากินเช่นเดียวกับราษฎรทั่วไป ภรรยาของข้าราชการสัญญาบัตรนั้นต้องถือเอาพระพิพัฒน์สัตยาเช่นเดียวกับสามัญ ภรรยา ข้าราชการจึงเป็นบุคคลที่มีศักดินา ซึ่งทางราชการกำหนดให้โดยคำนวณจากศักดินาของสามีและฐานะของภรรยาเอก ภรรยาผู้ซึ่งได้ทำการสมรสกับสามีหรือภรรยาซึ่งพระมหากษัตริย์ได้พระราชทานมาให้แก่ผู้ที่เป็นสามีนั้น มีศักดินาครึ่งหนึ่งของศักดินาแห่ง

สามีของตน อนุภรรยาไม่มีศักดิ์นาถึงหนึ่งของเอกภรรยา และทาสภรรยาซึ่งมีบุตรนั้น มีศักดิ์นาถึงหนึ่งของอนุภรรยา

ยศหรือบรรดาศักดิ์ของขุนนางในสมัยอยุธยาตอนต้นนั้น เข้าใจว่าจะมี บรรดาศักดิ์ชั้นพระยาหรือออกญาเป็นชั้นสูงสุด ต่อจากนั้นก็มียศและบรรดาศักดิ์ลดหลั่นกันลงไปตามลำดับดังต่อไปนี้ เจ้าหมื่น พระ จมื่น หลวง ขุน จำ หมื่น และพัน บรรดาศักดิ์เจ้าพระยาและสมเด็จพระนันทเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นภายหลัง ในสมัยตอนท้ายกรุงศรีอยุธยา ส่วนยศเจ้าหมื่น จมื่น และจ่านั่น เป็นยศที่ใช้อยู่ในกรมมหาดเล็กเท่านั้น

ตำแหน่งของข้าราชการสมัยศรีอยุธยาได้แก่อัครมหาเสนาบดี เสนาบดี จางวาง เจ้ากรม ปลัดกรมและสมุหบัญชี ตามทำเนียบข้าราชการทหารและพลเรือนซึ่งกำหนดขึ้นในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถนั้น ข้าราชการแบ่งออกเป็นสองฝ่าย คือ ฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือน ด้วยเหตุนี้อัครมหาเสนาบดีจึงมีอยู่สองตำแหน่งได้แก่ สมุหพระกลาโหม ผู้ซึ่งเป็นอัครมหาเสนาบดีฝ่ายทหารหนึ่งและสมุหนายกซึ่งเป็นอัครมหาเสนาบดีฝ่ายพลเรือนหนึ่ง การแบ่งอัครมหาเสนาบดีออกเป็นสองตำแหน่งนี้ถ้าคิดดูให้ดีแล้วจะเห็นว่าแยบคายอยู่ เพราะดูเหมือนจะเป็นทางเดียวในเมืองไทยที่จะเปิดโอกาสให้พลเรือนได้เป็นอัครมหาเสนาบดีกับเขาได้บ้าง รองจากตำแหน่งอัครมหาเสนาบดีลงมาก็คือตำแหน่งเสนาบดี ซึ่งมีอยู่ 4 เรียกว่า จตุสดมภ์ มีหน้าที่เกี่ยวกับเวียง วัง คลัง นา คือ กรมเมือง กรมวัง กรมคลัง และกรมนา ผู้ที่ดำรงตำแหน่งอัครมหาเสนาบดี และเสนาบดีนั้นมีบรรดาศักดิ์เป็นพระยาในสมัยแรกเริ่มแต่ต่อมาจะมีบรรดาศักดิ์ชั้นเจ้าพระยาทั้งนั้น ส่วนผู้ที่ดำรงตำแหน่งอื่นตั้งแต่จางวาง เจ้ากรม ปลัดกรม ลงมาจนถึงสมุหบัญชีนั้น มีบรรดาศักดิ์เป็นพระยาบ้าง พระบ้าง จนถึงหลวง ขุน ตามความสำคัญของตำแหน่งที่ตนดำรงอยู่ ขุนนางในสมัยอยุธยาต้องมีราชทินนามประกอบกับบรรดาศักดิ์เสมอไป แต่ราชทินนามนั้นมีวัตถุประสงค์อันแท้จริงที่จะบอกตำแหน่งหน้าที่ราชการของเจ้าของราชทินนามให้คนอื่นได้รู้ เช่น เจ้าพระยาจักรีนั้นเป็นบรรดาศักดิ์และราชทินนามของพระอัครมหาเสนาบดีฝ่ายพลเรือน คือ สมุหนายก พระยาอมรราชนั้นเป็นบรรดาศักดิ์และราชทินนามของเสนาบดีที่ว่ากรมเมือง และพระยาพลเทพก็เป็นบรรดาศักดิ์และราชทินนามของเสนาบดีที่ว่ากรมนา บรรดาศักดิ์จึงเป็นเครื่องบอกตำแหน่งหน้าที่เสมอไปในสมัยอยุธยา เช่น เมื่อมีผู้เฝ้าถึงพระยามรวริยศเสศก็มีผู้เข้าใจทันทีว่าท่านผู้นั้นเป็นเจ้ากรมทหารปืนใหญ่ จะดำรงอยู่ในตำแหน่งอื่นไม่ได้ ทำเนียบข้าราชการฝ่ายทหารและพลเรือนของกรุงศรีอยุธยา กำหนดราชทินนามไว้ประจำ

ตำแหน่งหน้าที่ราชการทุกตำแหน่ง เมื่อผู้ใดพ้นจากตำแหน่งเดิมไปรับตำแหน่งใหม่ก็ต้องเปลี่ยนราชทินนามตามไปด้วย ระเบียบนี้ใช้ตลอดไปทั้งราชการในกรุงและราชการหัวเมือง และมีผลทางใจอย่างหนึ่งเกิดขึ้น กล่าวคือทำให้บุคคลนั้นละลายหายไปในการโดยสิ้นเชิง เมื่อบุคคลได้เข้ามารับราชการแล้ว ชื่อเสียงส่วนตัวของเขาก็หมดสิ้นไป คงเหลือแต่บรรดาศักดิ์และราชทินนาม อันเป็นของที่เปลี่ยนแปลงไปได้ตามแต่โชคชะตาของตนในการ ทำให้ราชการและผลประโยชน์ของราชการนั้น มีความสำคัญเหนือบุคคลและเหนือเรื่องที่เกี่ยวข้องกับบุคคลโดยตลอด

เนื่องจากระเบียบที่มีอยู่ในสมัยอยุธยาเช่นนี้ ขุนนางผู้ใดที่ออกจากราชการ จึงมิได้สูญเสียแต่ตำแหน่งเท่านั้น แต่จะต้องสูญเสียศักดิ์นา ยศบรรดาศักดิ์และราชทินนามอีกด้วย นอกจากจะได้มีพระมหากรุณาเป็นพิเศษ อนุญาตให้ข้าราชการนั้นรักษาสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้นไว้ต่อไปได้ หรือมิฉะนั้นก็จะมีพระมหากรุณา ยกข้าราชการนั้น ๆ ออกไปจากตำแหน่งบริหาร ให้ไปอยู่ในตำแหน่งที่ปรึกษาหรือตำแหน่งกิตติมศักดิ์ คือตำแหน่งจางวาง โดยให้มีศักดิ์นาเหลืออยู่ แต่เปลี่ยนราชทินนามไปเป็นอย่างอื่น ด้วยเหตุที่การออกจากราชการนั้น ทำให้ขุนนางต้องสูญเสียทุกอย่างที่ตนเห็นว่าเป็นความดี ความเจริญ ผลที่เกิดขึ้นก็ต้องเป็นธรรมดา คือ ไม่มีขุนนางผู้ใดต้องการจะออกจากตำแหน่ง ส่วนมากก็พยายามอยู่ในตำแหน่งต่อไปจนกว่าจะสิ้นอายุตน จะออกก็เมื่อถูกถอดหรือถูกไล่ออกเท่านั้น ระเบียบราชการของกรุงศรีอยุธยาที่ได้กล่าวถึงนี้ ทำให้เกิดผลทางในเช่นนี้ขึ้นแก่ขุนนางโดยทั่วไป ในปัจจุบันนี้ ถึงแม้ว่ากรุงศรีอยุธยาจะได้เสียไปแล้วเป็นเวลา 200 ปี สังคมก็ได้เปลี่ยนไปแล้วอย่างที่ไม่เปรียบกันไม่ได้ ตลอดจนระเบียบราชการต่าง ๆ ก็ได้เปลี่ยนแปลงไปแล้วโดยสิ้นเชิง แต่ถึงอย่างนั้นสภาพจิตใจของขุนนางไทยในสมัยปัจจุบันก็ดูเหมือนจะยังอยู่ในระดับเดียวกับสมัยอยุธยาตนเอง

ว่าโดยสรุปแล้ว สังคมอยุธยาเป็นสังคมที่มีการแบ่งชนชั้นก็จริงอยู่แต่ชนชั้นในสังคมอยุธยานั้นเป็นชนชั้นที่มีความคล่องตัว (Fluidity) ที่จะเข้าคลุกเคล้าปะปนกันได้ ไม่มีการแบ่งแยกอย่างแน่นอนตายตัว เช่น ชนชั้นในสังคมอื่น ๆ สถาบันต่าง ๆ ในสังคมอยุธยานั้นก็ปราศจากความแน่นอนตายตัวเช่นเดียวกัน ราชบัลลังก์แห่งกรุงศรีอยุธยานั้นขาดความแน่นอนเป็นอย่างยิ่ง เพราะถึงแม้จะมีกฎหมายแต่ยกราบว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ก็จริงอยู่ แต่กฎหมายนั้นก็มิได้เป็นประกันให้การสืบราชสันตติวงศ์เป็นไปโดยแน่นอนหรือโดยเรียบร้อย พระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยานั้น ถึงแม้ว่าจะทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจเป็น

ล้นพนักจริงแต่อาจสูญเสียพระราชอำนาจนั้นให้แก่ผู้อื่นในขณะใดก็ได้ ถ้าหากว่าทรงครองราชย์ไปโดยขาดความระมัดระวัง สถาปนาศาสนา คือ ศาสนาพุทธนั้น ถึงแม้ว่าจะมีความแน่นอนมั่นคงทางด้านศรัทธาความเชื่อถือของประชาชนทุกชั้นก็จริงอยู่ แต่ผู้สืบศาสนา คือ พระสงฆ์ก็ขาดความแน่นอนเป็นอย่างยิ่งในฐานะที่เป็นชนชั้น ด้วยเหตุที่ว่าพระสงฆ์ในศาสนาพุทธนั้นจะสึกออกจากสมณเพศเมื่อไรก็ได้ตามความสมัครใจของแต่ละบุคคล ชนชั้นเจ้านายในพระราชวงศ์นั้นเองก็ขาดความแน่นอนเช่นเดียวกัน ในประการแรกด้วยเหตุที่ถูกลครุณันครลงไปทุกชั่วคน จนละลายหายไปในฝูงสามัญชนในที่สุด ในประการที่สองเมื่อราชบัลลังก์นั้นขาดความแน่นอนเสียแล้ว พระราชวงศ์นั้นเองก็อาจสิ้นยศหมดวาสนาลงไปเมื่อไรก็ได้ในทุกครั้งที่มีการเปลี่ยนวงศ์กษัตริย์ ชนชั้นสูงที่สูงทั้งตำแหน่งฐานะและปัญญา คือขุนนางหรือข้าราชการนั้น ก็ปราศจากความแน่นอนเช่นเดียวกัน เพราะยศบรรดาศักดิ์ทั้งหลายทั้งปวงนั้นขึ้นอยู่กับพระราชอัธยาศัยของพระมหากษัตริย์แต่พระองค์เดียว ความเป็นชนชั้นสูงของขุนนางแต่ละคนนั้น อาจหมดสิ้นลงไปในทันทีทันใดเมื่อไรก็ได้ หลักฐานต่าง ๆ ในเรื่องที่มีปรากฏอยู่ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาจนนับไม่ถ้วน สำหรับราษฎรสามัญทั่วไปซึ่งเป็นส่วนใหญ่ของสังคมนั้น ก็มีฐานะแต่เป็นกำลังของทางราชการ มีสิ่งหนึ่งซึ่งเรียกว่าราชการแผ่นดินนั้นเข้ามาควบคุมชีวิตและความเป็นอยู่ ๆ ทุกขณะ ไม่มีระยะใดที่ปลอดพ้นจากการควบคุมนี้ได้ ทุกข์สุข ตลอดจนผลประโยชน์ต่าง ๆ ของสังคมนั้นก็ขึ้นอยู่กับราชการแต่อย่างเดียว จะมีสุขได้ก็ต่อเมื่อทางราชการอำนวยให้ จะรอดพ้นจากภัยพิบัติต่าง ๆ ได้ก็ต่อเมื่อทางราชการเข้ามาช่วยเหลือ จะมีทุกข์ก็โดยที่ทางราชการนั้นเองเป็นผู้ก่อทุกข์ให้ จะต้องพลัดพรากจากกันก็ต่อเมื่อทางราชการนั้นเข้ามาจะเกณฑ์เอาตัวไปสรุปแล้ว ราชการกรุงศรีอยุธยาเป็นสิ่งที่มีความยิ่งใหญ่ครอบคลุมสังคมทั้งหมด โดยไม่มีผู้ใดจะหลีกเลี่ยงได้ ทั้งนี้ย่อมบังเกิดผลสังคม คือ ทำให้ใจคนสังคมนั้นผูกมัดอยู่กับราชการแต่อย่างเดียว เมื่อคิดจะหาดีก็หาดีในราชการนั้น เมื่อมีความทุกข์ร้อนหรือเกิดปัญหาอย่างใด สิ่งแรกที่คิดคือให้ทางราชการเข้ามาช่วยเหลือตน ไม่คิดที่จะช่วยตนเองหรือแก้ไขปัญหาดัง ๆ ที่มีใช้ทางของราชการ สภาพจิตใจเช่นนี้เป็นสภาพจิตใจของสังคมสมัยอยุธยา เป็นผลจากระบบสังคมของสมัยอยุธยา แต่ถ้าหากว่าจะพิจารณาดูสังคมไทยในปัจจุบัน ก็ยังมีได้เปลี่ยนแปลงไปจากสมัยอยุธยามากนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในข้อที่ว่าราชการไทยในปัจจุบันนั้นยังครอบคลุมสังคมและยังมีอำนาจเหนือสังคมอย่างหนักแน่นไม่น้อยไปกว่าสมัยอยุธยาเท่าไรนัก,

หนังสืออ้างอิง

1. LENSKI, GERHARD E., **POWER AND PRIVILEGE**, MC. GRAW-HILL BOOK CCMPANY
2. BENDIX, REINHARD AND LIPSET, S.M., **CLASS STATUS AND SOWER**, SECOND ED., THE FREE PRESS, NEW YORK.
3. BRAUN, D. DAUNE, **SOCIOLOGY**, CLIPF'S NOTES, INC.
4. HORTON, HUNT, **SOCIOLOGY**, MC GRAW-HILL BOOK CCMPANY.
5. BROOM, LEONARD, SELNICK PHILIP, **SOCIOLOGY**, FIFTII ED. HARPER & ROW. PUBLISHERS, INC.
6. บรรพต วีรชัย, **สังคมวิทยามานุษยวิทยา**. โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง 2517.

พิมพ์ที่ บริษัท ประชาชน จำกัด 35 ซอยพิพัฒน์ ถนนสีลม กรุงเทพฯ ๑๕ โทร. 234-2062
นายนิรันดร์ เทจระกุล ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา วันสิ้นสุดสัญญา 21 กันยายน 2525